

Євген РОМАНЕНКО

ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. В сучасних умовах соціально-економічного та політичного розвитку, реалізації системних реформ, запровадження новітніх модернізаційних стратегій у різних сферах суспільного життя особливої ваги набуває розроблення інституційних форм оптимізації державної комунікативної політики. На думку вітчизняних експертів саме відсутність чітко визначених інституційних структур у формі конкретних комунікативних підрозділів органів державної влади, сьогодні здебільшого провокують неефективність державного управління, блокують публічність у сфері державної політики, поглиблюють відрив між органами державної влади та суспільством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави визначити досить широке коло інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників із зазначеної тематики. Зокрема, А. Баранов, А. Баровська, Ю. Бурило, О. Бухтатий, Л. Губерський, М. Згуровський, Е. Клепець, В. Колах, Г. Почепцов, О. Радченко, В. Рябчиков, А. Семенченко, В. Семиноженко, С. Чукут та ін. з різних позицій досліджували зв'язок сучасних інформаційних технологій, демократії, державної політики та ефективності державного управління.

Метою статті є дослідження новітніх інституціональних форм оптимізації державної комунікативної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. В На думку Ю.П. Бурило «недостатня ефективність органів державної влади виникає через низьку координованість їх діяльності, перетинання повноважень, а також в наслідок невідповідності напрямів їх регулювання до конвергентних процесів в інформаційно-комунікаційній сфері» [1].

Інформаційна та комунікативні системи державного управління постійно видозмінюються та вдосконалюються набуваючи нової якості, що приводять до оптимізаційно-модерного оновлення держави загалом. Основою такого оновлення в сучасній Україні виступає формування «єдиного інформаційно-комунікативного правового простору, який забезпечує інформованість всіх структур суспільства та кожного громадянина окремо» [2]. Це ставить питання про запровадження відповідних державних програм, спрямованих на формування та розвиток інформаційно-комунікативного забезпечення системи державного управління. Сьогодні в Україні назріла необхідність створення відповідних аналітичних агентств, які б фундаментально займалися розробкою відповідних державних програм, основним призначенням яких було б посилення комунікативної взаємодії між органами державної влади та громадськістю з одного боку, а з іншого – в самих структурах органів державної влади.

Відтак, інституційні форми оптимізації комунікативних відносин в системі взаємодії органів державної влади та громадськості мають включати:

– створення структурних підрозділів (спеціальних інформаційних служб або систем) в апаратах центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань взаємодії із ЗМІ та зв'язків з громадськістю;

РОМАНЕНКО
Євген
Олександрович,

кандидат наук з державного управління, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація. В межах статті здійснено концептуальний аналіз новітніх інституціональних форм оптимізації державної комунікативної політики в Україні, стратегічних її тактичних напрямків її реалізації, від концептуального й технологічного забезпечення яких залежить розвиток держави.

Ключові слова: державна комунікативна політика, інституційні форми, Інтернет-мережі, телекомунікації, радіомовлення, конвергентні органи, електронне самоврядування.

УДК 328.018:070.054

– віднесення до компетенції віце-прем'єр-міністра України з гуманітарних питань в процесі вироблення і реалізації державної політики обов'язкового врахування принципів прозорості та відкритості діяльності органів виконавчої влади, розвитку комунікації влади і суспільства. Оскільки Постанова Кабінету Міністрів України «Про функціональні повноваження Прем'єр-міністра України, Першого віце-прем'єр-міністра України, віце-прем'єр-міністрів України та Міністра Кабінету Міністрів України» № 1269 від 04.09.2006 втратила чинність. Раніше віце-прем'єр-міністри з гуманітарних питань несли відповідальність за «розроблення та реалізацію державної політики в політико-ідеологічній сфері», що регламентувалось відповідними поставами Кабінету Міністрів України.

У контексті інституціоналізації форм оптимізації державної комунікативної політики України варто врахувати і той факт, що сьогодні «питання комунікативної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, ЗМІ, громадськості розпорошені в низці нормативно-правових актів, частину з яких становлять рішення Кабінету Міністрів України, через що важливі інструменти (консультації з громадськістю, громадська експертиза тощо) поширюються тільки на виконавчу гілку влади, відсутні загальні стандарти інформаційного обміну між владою та громадськістю, досі не визначеними залишаються механізми здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади та організації процесу роз'яснювальної роботи». Суттєвим недоліком у напрямку реалізації державної комунікативної політики в Україні щодо утвердження певних форм інституціоналізації взаємодії відповідних органів державної влади з громадськістю є відсутність в органах законодавчої та судової влади України спеціальних підрозділів зі зв'язків із громадськістю, відповідні комунікативні функції перебирають на себе прес-служби, що безумовно негативно позначається на їх інформаційно-комунікативному забезпеченні.

Варто відзначити, що дотепер в системі органів державної влади, зберігається відмінність підходів щодо функціонування інформаційних служб в органах державної влади, (інформаційні управління, інформаційно-аналітичні підрозділи, прес-служби, прес-центри, управління і центри громадських зв'язків, прес-бюро, прес-секретарі та прес-аташе з відповідним апаратом), яка була визначена Законом України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади» ще більше поглиблює деструктивні процеси у сфері комунікативної взаємодії органів державної влади та громадськості [3].

Слід, відзначити, якщо в цілому на рівні системи органів державної влади зберігаються певні деструкції у функціонуванні відповідних інституційних структур, які забезпечують їх комунікативну взаємодію з громадськістю, то на рівні місцевих органів державної влади такі структури є уніфікованими, чітко визначені підрозділи (відділи та сектори) з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю, преси та інформації, що діють на підставі відповідного типового положення і функціональні обов'язки яких та сфери їх компетенції чітко розмежовані [4].

Саме виходячи із цього сьогодні у сфері інституціоналізації форм оптимізації державної комунікативної політики першочерговим питанням має стати ефективна координація роботи відповідних структурних підрозділів (прес-служба, інформаційно-аналітичні підрозділи), які відповідають за налагодження комунікативної взаємодії органів державної влади з громадськістю. До їх функціональних повноважень має входити не лише «інформування Адміністрації Президента про заплановані заходи за участю керівників ОДВ, що проводитимуться спільно зі ЗМІ, та координувати з прес-службою Президента України підготовку матеріалів, що передаються засобам масової інформації та містять оцінки зовнішньої та внутрішньої політики держави, які можуть мати важливий суспільний резонанс» [5].

Предметними питаннями їх діяльності мають стати консультації з громадськістю та її врахування в процесі формування і реалізації державної політики [6]. Виходячи із цього комплексна координація діяльності підрозділів зі зв'язків з громадськістю в

органах державної влади має включати такі рівні як : локальний (в межах однієї установи усіх комунікативних підрозділів, в тому числі й зі структури патронатної служби), вертикальний (в межах виконавчої гілки відповідно до наявних управлінських зв'язків), горизонтальний (ОДВ та органи місцевого самоврядування на рівні конкретної адміністративно-територіальної одиниці) та інтегральний (або загальнодержавний: законодавча влада на рівні відповідного підрозділу Верховної Ради України, виконавча – Кабінету Міністрів України, судова – через Вищі органи суддівського самоврядування та Адміністрації Президента України) [7, с. 204].

В Україні на державному рівні було здійснено декілька спроб оптимізації державного управління інформаційною сферою, в тому числі і у контексті реалізації адміністративної реформи, що передбачало певні інституціональні зміни, однак до суттєвих та якісних новацій вони не призвели [8]. На сьогодні на рівні держави управління інформаційною сферою здійснює 5 профільних органів державної влади: 2 регуляторних органи – Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ), 3 органи виконавчої влади – Державний комітет з телебачення та радіомовлення України (Держкомтелерадіо України), Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України (Держінформнауки України) та Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (Держспецзв'язку України). Законодавчі функції у сфері управління інформаційно-комунікативним простором покладено на 2 комітети Верховної Ради України: Комітет ВР України з питань свободи слова та інформації та Комітет ВР України з питань інформатизації та інформаційних технологій.

У тактичному відношенні суб'єктами прямого та опосередкованого виконання певних завдань та програм в інформаційно-комунікативній сфері є понад 20 органів державної влади України, серед яких: Міністерство юстиції України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Державна архівна служба України, Державна служба України з питань захисту персональних даних, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Головне управління розвідки Міністерства оборони України, Служба зовнішньої розвідки України тощо.

Виходячи із цього одним із своєчасних інституціональних прийомів оптимізації державної комунікативної політики в Україні має стати інституційно-конвергентна модель управління інформаційно-комунікативною сферою. Виходячи із того, що її структурні елементи перебувають у найбільш функціонально-інтегрованих умовах, не можна чітко розподілити предметне поле Інтернет-мережі, телекомунікацій, радіомовлення, оскільки вони сьогодні перебувають у детермінованому взаємозв'язку, а відтак сфера та види інформаційних продуктів та послуг сьогодні уніфіковані.

Практика реалізації інституційно-конвергентної моделі управління інформаційно-комунікативною сферою вже успішно апробована у західноєвропейських країнах. Інституційно-конвергентна модель управління інформаційно-комунікативною сферою передбачає «реформуванні системи органів державного управління, шляхом створення єдиних конвергентно-регуляторних органів, повноваження яких охоплюють сферу телекомунікацій, телерадіомовлення, надання інших видів електронних інформаційних продуктів і послуг, зокрема в Інтернеті або шляхом їх поєднання» [9].

Виходячи із міжнародної практики, функціонально конвергентні органи регулювання інформаційно-комунікативної сфери «підзвітні чи уряду, чи президенту чи/та парламенту, їх бюджет формується як шляхом відрахувань від зборів та ліцензій, які вони надають, а також за рахунок державних надходжень, та частково від зборів та ліцензій, деякі з таких інституційних структур в межах різних національних систем державного управління входять до складу органів державної влади, інші – представляють собою незалежні громадські організації. Їх спільною ознакою для таких конвергентних органів є те, що вони здійснюють регулювання усього спектру діяль-

ності в інформаційно-комунікаційній сфері (телебачення, радіо, телекомунікацій та поштового зв'язку) з одного управлінського центру [10]. Така модель нині запроваджена та успішно діє в Італії, Великобританії, США, Грузії, Австралії, Канаді.

В Італії у 2008 р. Міністерство з комунікацій було реорганізовано в Департамент з комунікацій у складі Міністерства економічного розвитку, а у Великобританії у 2012 р. було ліквідовано Центральний Офіс з інформації (урядовий орган, що підпорядковувався Секретаріату Кабінету Міністрів) замість якого утворено Центр з питань комунікацій, який не є самостійною структурою, якою донедавна був Центральний Офіс з інформації. У Великобританії в системі органів державної влади функціонує Департамент з комунікацій без якого не затверджується жодне рішення уряду [11].

В структурі уряду Австралії функціонує окремий Департамент ширококутвого зв'язку та цифрової економіки основним завданням якого є сприяння розробці динамічної, стійкої і конкурентоспроможної цифрової економіки, шляхом розбудови швидкої та доступної цифрової телекомунікаційної інфраструктури, забезпечення ширококутвого зв'язку та мовлення; координації переходу від аналогового до цифрового телебачення та підвищення якості й різноманітності контенту в секторі мовлення; забезпечення «розумної ціни» за отримання основних послуг зв'язку; сприяння інноваційній діяльності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій; дослідження і робота з бізнесом у вирішенні конкретних питань, зокрема забезпечення кібербезпеки користувачів; створення відповідної нормативно-правової бази тощо. [12]

Відтак, з огляду на результативність існування таких структур в різних країнах світу постає питання про необхідність їх створення в межах вітчизняної практики управління інформаційно-комунікативною сферою. Створення такої структури сприятиме підвищенню ефективності загальнодержавної координації в інформаційно-комунікативній сфері України, виходячи із новітніх тенденцій її розвитку та у відповідності до міжнародної практик її функціонування.

Все більше експертів сьогодні наголошують на тому, що наявність подібної інституційної структури, які існують у розвинених західноєвропейських країна є одним із можливих моделей оптимізації системи органів державної влади в управлінні інформаційною сферою.

В альтернативу цього в системі органів державної влади України запропоновано створити Національну раду України з питань комунікацій, як – конвергентного незалежного органу з регуляторними і наглядовими повноваженнями в інформаційній сфері (на базі Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення та Національна комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації), до компетенції якої віднести регулювання діяльності у сфері телекомунікації, користування радіочастотним ресурсом, телерадіомовлення, а також – іншої діяльності, що розповсюджуються на основі телекомунікаційної інфраструктури, зокрема в мережі Інтернет; Центрального органу виконавчої влади з формування та провадження комплексної загальнодержавної політики в інформаційній та комунікаційній сфері – щодо розвитку національного інформаційного простору (зокрема діяльності ЗМІ та ЗМК), офіційної комунікації, інформатизації, розвитку інформаційного суспільства (на базі Держкомтелерадіо України та шляхом передачі відповідних повноважень від Держінформнауки України) [13].

У такий спосіб, запровадження відповідної моделі інституціональної оптимізації державної комунікативної політики, шляхом створення такого конвергентного незалежного органу з регуляторними і наглядовими повноваженнями забезпечить «впорядкування системи державного управління інформаційною сферою, зменшити її зарегульованості, що суттєво зекономить кошти, оскільки замість утримання декількох органів управління утримуватиметься лише один регуляторний орган та один орган виконавчої влади» [14]. В той же час, варто врахувати і той, факт, що створення такої конвергентної структури в сучасних умовах суспільного розвитку України не

приведе до миттєвої оптимізації системи управління інформаційно-комунікативною сферою, оскільки її діяльність може бути результативною лише за умови концептуально збалансованої політики держави, яка б визначала її стратегічний зміст та здійснювалась одним інститутом централізовано, в окремих її напрямках.

Стратегічно важливою інституційною формою оптимізації державної комунікативної політики в Україні має стати реальне запровадження технологій електронного врядування, які б гарантували високий рівень автоматизації всієї сукупності державно-управлінських процесів, тим самим забезпечуючи суттєве підвищення ефективності системи державного управління. Особливо варто акцентувати увагу на тому, що сьогодні електронне врядування має забезпечити побудову «загальнодержавної, розподільної системи соціального управління, яка б вирішувала повний спектр завдань пов'язаних з управлінням документами та процесами їх оброки» [15]. Електронне врядування в Україні має забезпечити прискорення процесів інформаційного обміну у різних сферах суспільного життя, відкрити нові форми для більш мобільної взаємодії органів державної влади й громадськості та в межах своїх власних інституційних структур.

4 червня 2014р. Уряд реорганізував Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації, та нарешті створив центральний орган виконавчої влади з реалізації політики у сфері електронного урядування - Державну службу з питань електронного урядування – діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Віце-премер-міністра України – Міністра регіонального розвитку, будівництва та житло-комунального господарства.

Стратегічною метою нової служби має стати інформування органів державної влади та громадськості про стан справ в системі інформатизації та розроблення відповідних пропозицій щодо вдосконалення та модернізації її нормативно-правової бази, вироблення нових підходів та стандартів до реалізації електронного врядування, здатного спростити комунікативну взаємодію між владою та суспільством.

Державна служба з питань електронного урядування, враховуючи динамізм розвитку інформаційного суспільства повинна забезпечити постійне оновлення документів, які б гарантували ефективність архітекtonіки прийняття державно-управлінських рішень. Важлива роль у контексті реалізації їх повноважень має належати запровадженню методик оцінки ефективності інформаційно-комунікативних проєктів у сфері взаємодії органів державної влади та громадськості. Слід відзначити, що більшість програм, концепцій проєктів, які стосуються даного питання, і які були прийняття та затвердженні в Україні протягом останніх років, здебільшого спрямовані на вирішення тактичних задач, хоча ефективність взаємодії органів державної влади та громадськості є одним із інструментів реалізації стратегії розвитку системи державно-громадського управління.

Принципово чіткого розуміння потребує сама методологія з'ясування того чи можна забезпечити ефективність функціонування системи державного управління ігноруючи інформаційно-комунікативну взаємодію органів державної влади із громадськістю, а з іншого боку, рівень такої взаємодії має виступати критерієм її ефективності загалом. Система державного управління не може бути ефективною у жодному із випадків, якщо вона не включає оптимізованої взаємодії з громадськістю. Саме тому сьогодні інституційною формою оптимізації державної комунікативної політики в Україні має стати Стратегія інформаційно-комунікативного розвитку системи органів державної влади яка б забезпечувала реалізацію новітніх інноваційно-комунікативних методів, методик та технологій як в межах системи державного управління, так і на рівні взаємодії з громадськістю.

Однією із найбільш дієвих інституційних форм забезпечення комунікативної взаємодії органів державної влади та громадськості та ефективності реалізації загалом державної комунікативної політики має стати створення відповідної оперативно-моніторингової структури.

Виходячи із цього в Адміністрації Президента України доцільним було б створення ситуаційного центру основним завданням якого було б оперативне та випереджаюче інформування глави держави про стан справ в країні та світі загалом. До повноважень такого центру має належати аналіз найважливіших проблем розвитку держави та прийняття стратегічних й оперативних рішень. Дана інституційна структура в системі органів державної влади має стати «унікальною локальною мережею з підключенням до неї зовнішніх джерел інформації, що дозволить моделювати відповідні ситуації та виробляти управлінські рішення глави держави» [16, с.72].

Наявність саме такої комунікативної інфраструктури дозволить органічно поєднати відповідні рівні органів державної влади й місцевого самоврядування та громадянського суспільства включаючи застосування «ефективних засобів збору, систематизації, класифікації, передачі та зберігання великих обсягів інформації, сучасних технологій отримання та обробки даних, їх аналізу та моделювання» [17].

Це, стратегічно дозволить підвищити показники результативності як самої системи державного управління, так і ефективність взаємодії громадськості з органами державної влади при безпосередній її участі у виробленні та реалізації державної політики, оскільки, за словами М. Кастельса, "в умовах сучасного світу, що постійно змінюються, найбільш успішно функціонує той державний організм, в нетрях якого інформація циркулює швидко і безперешкодно. Навпаки, та держава, в якій інформаційні канали цілеспрямовано перекриваються, в епоху глобальної інформатизації просто нежиттєздатна" [18, с. 12].

Створення такої структури в Адміністрації Президента України забезпечить оперативність прийняття державно-управлінських рішень, посилить контроль за їх виконанням з боку як самих органів державної влади так і громадянського суспільства, сприятиме сталості та оптимізації процесів державного та муніципального управління.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, запровадження новітніх інституціональних форм оптимізації державної комунікативної політики в Україні є одним із стратегічних й тактичних напрямків її реалізації, від концептуального й технологічного забезпечення яких залежить розвиток держави, її внутрішня та зовнішня політика, збалансованість в утвердженні нових пріоритетів її функціонування та підтримка з боку громадянського суспільства.

Література:

1. Бурило Ю.П. Організаційно-правові питання державного управління в інформаційній сфері [Електронний ресурс]/ Бурило Ю.П. – 2008. – Режим доступу: <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/145-2010-09-28-13-27-30/1942-22.html>
2. Губерський Л. В. Інформаційна політика України / Л. В. Губерський : Монографія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/politologiya/informatsiyna_politika_ukrayini_-_guberskiy.lv
3. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23 вересня 1997 р. № 539 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=539%2F97-E2%F0&new=1>
4. Про затвердження Типового положення про Головне управління у справах національностей та релігій Київської міської, управління (відділ) у справах національностей та релігій обласної, відділ у справах національностей та релігій Севастопольської міської державної адміністрації : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2008 р. № 171 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=171-2008-%EF&new=1>
5. 352 Про координацію роботи прес-служб та інформаційно-аналітичних підрозділів органів державної виконавчої влади : Розпорядження Президента України від

23.11.1995 р. № 419 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=419%2F95-%F0%EF>

6. Про роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії із засобами масової інформації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.10.2004 р. № 759 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=759-2004-%F0&new=1>

7. Баровська А.В. Принципи державної інформаційної політики у сфері європейської інтеграції / А.В. Баровська // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України [Текст] : наук. журн./ Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К. : НАДУ, 2008 – № 2 – С. 201-208.

8. Про основні засади державної комунікативної політики : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 85-р від 13.01.2010 р. Про схвалення Концепції проекту Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=85-2010-F0&new=1>

9. DBCDE [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dbcde.gov.au/about_us/corporate_plan_2011-13

10. Шаран П. Сравнительная политология / П. Шаран / В 2 ч. – Ч. 1. – М. : [Российская академия управления], 1992. – 226 с.

11. Ofcom. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ofcom.org.uk/>

12. AGCOM. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agcom.it/Home.aspx>

13. Комах В.К. Проблеми інформаційного законодавства України в сфері створення, поширення та використання інформації та шляхи їх вирішення : Аналітична записка. [Електронний ресурс] / В.К.Комах. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1189/>

14. Концепція реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин. Затверджено та взяте за основу рішенням Урядової комісії з питань інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади (Протокол № 7 від 06.10.2000 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ndcpi.org.ua/jurnal/16_12.htm

15. Семенченко А.І. Методичний підхід до формалізації стратегічного планування у сфері забезпечення інформаційної безпеки [Електронний ресурс]/ А.І. Семенченко. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07saizib.htm>

16. Баранов А. Информационный суверенитет или информационная безопасность? / А. Баранов // Национальна безпека і оборона. – 2011. – № 1 (13). – С. 70–76.

17. Рябчиков В.В. Диалогические основы публичной коммуникации: теоретические и прикладные аспекты / В. В. Рябчиков, Ю.Л. Воробйов : М. : 2009. – 399 с.

18. Радченко О.В. Механізми та моделі формування і реалізації новітньої державної комунікативної політики в Україні / О. В. Радченко, О. В. Бухтатий // Аналітика і влада : журн. експерт-аналіт. матеріалів і наук. пр. Ін-ту пробл. держ. упр. та місц. самоврядування / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К. : НАДУ, 2014. – № 10. – с 47-55.